

ROMAN DUDA* (Wrocław)

Okupacja Wilna i śmierć Kempistego¹

Streszczenie. Źródłowy artykuł Józwick, Maligrandy i Terepety (2017) przedstawia bogaty materiał dotyczący życia i kariery akademickiej oraz dorobku naukowego Stefana Kempistego, profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, ale niewiele ma do powiedzenia w sprawie jego śmierci. Istotnie, okoliczności tej śmierci były dotychczas niejasne. Przeprowadzone niedawno badania archiwalne w Wilnie pozwoliły jednak rzucić na nią pewne światło i niniejszy artykuł przedstawia odkryte wtedy dokumenty. Autor wyraża wdzięczność dr. hab. Mirosławowi Supruniukowi, kierownikowi projektu „Hinc itur ad astra. Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie”, za łaskawą zgodę na ujawnienie tych danych przed opublikowaniem pełnego raportu.

2010 *Klasyfikacja tematyczna AMS (2010)*: 01A60; 01A73.

Słowa kluczowe: mathematics, mathematician, biogram, history of mathematics, Vilnius, Kaunas.

1. Źródłowy artykuł [Józwick et al. \(2017\)](#) przedstawia bogaty materiał dotyczący życia i kariery akademickiej oraz dorobku naukowego Stefana Kempistego, profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, ale niewiele ma do powiedzenia w sprawie jego śmierci. Istotnie, okoliczności tej śmierci były dotychczas niejasne. Przeprowadzone niedawno badania archiwalne w Wilnie pozwoliły jednak rzucić na nią pewne światło i niniejszy artykuł przedstawia odkryte wtedy dokumenty².

* Autor wyraża wdzięczność dr. hab. Mirosławowi Supruniukowi, kierownikowi projektu „Hinc itur ad astra. Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie”, za łaskawą zgodę na ujawnienie tych danych przed opublikowaniem pełnego raportu.

¹Projekt realizowany w ramach programu „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”, nr rejestracyjny 11H 11 011180, nr umowy 0059/FNiTP/H11/80/2012.

²Tekst opracowany na podstawie materiałów zawartych w teczce osobowej F.K1,

Zacznijmy od tła historycznego. Po agresji niemieckiej 1 września 1939 roku na Polskę Wilno znalazło się na dalekim zapleczu frontu. W mieście panował spokój, instytucje działały i miasto starało się funkcjonować w miarę normalnie. Uniwersytet Stefana Batorego przekazywał na potrzeby zaplecza frontowego niektóre swoje lokale i opracowywał plany działania w warunkach wojennych. Tę sytuację zmieniła agresja Sowieców na Polskę 17 września 1939 roku. Do Wilna Sowieci weszli 19 września 1939 roku i zaczęli realizować swoje dalekosiężne plany. Zajęli Wileńszczyznę i całą wschodnią połowę Polski, ale dalej się nie posunęli. Co więcej, 10 października 1939 roku zawarli porozumienie z rządem niepodległej Republiki Litewskiej, na mocy którego przekazali Litwie miasto Wilno i część Wileńszczyzny. Manewr ten miał na celu zyskanie przychylności litewskiego społeczeństwa, nie oznaczał jednak – jak się rychło okazało – rezygnacji z dalej idących planów, których celem była aneksja (Litwy oraz Łotwy i Estonii). To było jednak później, a na razie, na mocy październikowego porozumienia, wojska sowieckie się wycofały i cały przyznany Litwie obszar zajęły wojska litewskie. Do Wilna weszły 28 października 1939 roku, a w ślad za tym rozpoczął się proces lituanizacji Wileńszczyzny, w dużej mierze polegający na likwidowaniu polskich instytucji i zwalczaniu „polskich okupantów”.

W trudnych warunkach okupacyjnych Uniwersytet Stefana Batorego starał się jednak funkcjonować. Na miejscu byli wszyscy trzej kierownicy katedr matematycznych USB, czyli profesorowie Antoni Zygmund, Juliusz Rudnicki i Stefan Kempisty. Z kampanii wrześniowej nie wrócili jednak zmobilizowani podporucznicy Józef Marcinkiewicz i Konstanty Sokół-Sokołowski. Obaj znaleźli się w sowieckiej niewoli i obaj trafili do tego samego obozu w Ostaszkowie k. Charkowa, z którego Marcinkiewicz prosił o przysłanie mu książek matematycznych. Pół roku później obaj zostali w Charkowie zamordowani, o czym jednak długo nie wiadano. Kadre mógł uzupełnić młody Stanisław Krystyn Zaremba, który po wybuchu wojny przyjechał z Krakowa do Wilna. Kadrowo Seminarium Matematyczne było więc w stanie, jak głosiła uchwała Rady Wydziału z 25 września 1939 roku, rozpocząć zajęcia. Do ich wznowienia jednak nie doszło, ale Rada odbywała regularne posiedzenia do 15 grudnia 1939 roku, kiedy władze litewskie ostatecznie USB zamknęły. Do momentu zamknięcia odbyło się jeszcze 9 takich posiedzeń, a jednym z ich stałych punktów były wnioski Komisji Egzaminów Magisterskich, zatwierdzane

Ap. 58, B.29195/3, znajdującej się w Archiwum b. KGB (Lithuanian Special Archives, Gedimino 40/1, LT - 01110 Vilnius). Do tego Archiwum wprowadził mnie prof. J. Banionis z Uniwersytetu Pedagogicznego w Wilnie, któremu za to i za pomoc w tłumaczeniu niektórych dokumentów wyrażam serdeczne podziękowanie.

przez Radę. Zatwierdzono w tym okresie 24 stopnie magistrów filozofii w zakresie matematyki, a ponieważ było to więcej, niż w którymkolwiek z poprzednich lat - jakiś wpływ na to niewątpliwie miała wojna.

Zabiegi w Kownie rektora USB, prof. Stefana Ehrenkreuza, w sprawie kontynuowania działalności USB, zakończyły się niepowodzeniem, władze litewskie miały bowiem inne plany. Do Wilna przeniesiono uniwersytet litewski z Kowna, instalując go na miejsce USB, polskich zaś profesorów poczęto usuwać z mieszkań, a studentów z domów studenckich. Władze litewskie wyznaczyły kuratora USB w osobie prof. Ignasa Končiusa i 15 grudnia 1939 roku nastąpiła formalna likwidacja USB, w ślad za czym nasiliły się działania litewskie zmierzające do rozproszenia polskiego środowiska akademickiego.

Nie czekając na dalszy niekorzystny bieg wydarzeń prof. Zygmund wznowił przedwojenne starania o wyjazd do Massachusetts Institute of Technology, skąd kilka miesięcy wcześniej otrzymał zaproszenie. Dzięki pomocy amerykańskich przyjaciół zabiegi te okazały się skuteczne i w marcu 1940 roku rodzina Zygmundów (profesor, żona i syn) wyjechała przez Kowno i Szwecję do Stanów Zjednoczonych. W tymże 1940 roku, ale już po ponownym zajęciu Wilna przez Sowieców, młody Zaremba opuścił miasto udając się na wykłady do Duszanbe (potem opuścił Związek Sowiecki z armią gen. Andersa i już pozostał na Zachodzie). Był też w Wilnie zdolny student Wajnsztejn (miał już publikacje), który trafił do Równego na Wołyniu i stamtąd przysłał jeszcze pracę do 9 tomu „*Studia Mathematica*” (opublikowany w 1940 roku), ale potem słuch o nim zaginął.

2. Mimo skrajnie niesprzyjających okoliczności Uniwersytet Stefana Batorego trwał. Świadectwem niezwykłej mocy ducha było, podobnie jak na innych polskich uniwersytetach, tajne nauczanie. „Po 15 grudnia [1939 roku] uniwersytet nie przestał działać potajemnie. Obradował Senat Uniwersytetu pod przewodnictwem rektora, zorganizowano pomoc koleżeńską dla potrzebujących jej pracowników i ich rodzin, profesorowie nauczali tajnie, odbywały się egzaminy.” (czytamy w [2]).

Na początku 1940 roku powstał Komitet Pomocy dla byłych pracowników USB, na którego czele stanął prof. Stefan Kempisty. Komitet rozwinął szeroką działalność, m.in. prowadząc stołówkę, zaopatrując pracowników i członków ich rodzin w obuwie i odzież, a nawet udzielając zasiłków pieniężnych³.

³Porównaj strona 314 w [5]. Kiedy w czerwcu 1940 roku Litwa została wcielona do Związku Sowieckiego, Wilno pozostało stolicą, ale teraz już sowieckiej Litwy. Mając w stosunku do Polaków pozycję uprzywilejowaną, Litwini nadal okazywali im

Litwini wprowadzili ustawę o obywatelstwie, na mocy której większość Polaków (około 66 %, kryterium stanowiło miejsce urodzenia poza przyznanym terytorium) uznano za obcokrajowców, co pozbawiało ich prawa do pracy na terenie republiki. Wyrazem tych nowych porządków był litewski dokument tożsamości z 8 kwietnia 1940 roku, na mocy którego prof. Kempisty został uznany za „uciekiniera wojennego” (rys. 1).

LIETUVOS RESPUBLIKA
VIDAUS REIKALŲ MINISTERIJA
Karo Atbėgėliams Tvarkyti
Komisariatas

Vilnius, 1940 m. balandžio mėn. 8 d. 16-1

SVETIMŠALIO
Karo atbėgėlio liudijimas Nr. 58

Pavardė Kempisty
Vardas Stepan
Gim. 1902 m. liepos mėn. 23 d.
Gimimo vieta Zamosc, Liublino vaivadija

Šeimos padėtis vedęs
[registruoti ligi 17 metų amžiaus vaikai: dukterė Marija 14 mt. amž. vardai ir amžius

Asmens žymės:
veidas plaukai
akys, ypat. žymės

Šis liudijimas duoda teisę apsisistoti žemiau nurodytoje vietoje bei sąlygomis ir galioja ligi bus atšauktas.

Liudijimą davusi įstaiga: Vilniaus miesto 1-mos policijos nuovados viršininkas, regist. Nr. 4215

(A. V.) Pareigūno parašas ir pareigos

Čia žymima, kurioje vietoje bei kuriomis sąlygomis leidžiama apsisistoti ir kiti policijos atžymėjimai. Kempisty Stepan, gyv. Vilniuje, Teatro gtv. Nr. 2a-4 leidžiama apsisistoti Vilniuje, Keisdamas gyvenamąją vietą privalo pranešti man ir nuvykęs naujoje vietoje laike 24 val. registruoti vietos policijoje.

svetimšaliui
leidžiama apsisistoti
1-mos nuovados viršininkas

Karo atbėgėliams tvarkyti įstatymo str. 14 p. 3 (V. 2. Nr. 691, str. 5049) šis liudijimas nuo žymimo momento atšaukiamas.

Rysunek 1: Świadectwo uciekiniera; (źródło: Archiwum b. KGB).

wrogość, ale nie byli już panami sytuacji.

Tłumaczenie dokumentu. Napis nad zdjęciem: Republika Litewska / Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Komisariat Uciekinierów Wojennych. Zdjęcie, a poniżej zdjęcia podpis i odcisk palca. Tekst główny: Świadectwo uciekiniera nr 58 / Nazwisko Kempisty / Imię Stepan / Urodzony r. 1892, mies. lipiec, dzień 23 / Miejsce urodzenia Zamosc, wojwództwo Lublin / Stan rodzinny żonaty / Zarejestrowane dzieci do lat 17: córka Marija 14 lat Dalszy ciąg dokumentu: Cechy osobiste: / Twarz podłużna / Włosy siwe / Oczy niebieskie / Znaki szczególne nie ma / Świadectwo zezwala na przebywanie w niżej wskazanym miejscu i warunkach i jest ważne do odwołania. / Urząd wydania świadectwa: miasto Vilnius Komendant 1-go posterunku policji nr rej. 4215 / Pieczenie i nieczytelny podpis. Tekst pod kreską: Tu zaznacza się, w którym miejscu i na jakich warunkach zezwala się cudzoziemcowi na przebywanie i powtórnie wskazuje się policję. Kempisty Stepan, zam. w Wilniuje [Wilnie], ul. Teatro nr 2a – 4 zezwala się na przebywanie w Wilniuje. Przy zmianie miejsca pobytu ma obowiązek powiadomić mnie, a w nowym miejscu zgłosić się na policję w ciągu 24 godzin. Komendant 1-go posterunku policji Podpis nieczytelny.

3. Jak można było się spodziewać, łaskawość Sowietów dla Litwinów była pozorna i trwała krótko. Na początku 1940 roku wymusili oni na trzech państwach bałtyckich zgodę na ustanowienie sowieckich baz wojskowych na ich terytoriach, a w czerwcu 1940 roku, kiedy świat był zajęty niemiecką agresją na Danię, Norwegię, Belgię, Holandię i Francję – przeprowadziły ich aneksję. Pretekstem były rzekome napaści na sowieckich żołnierzy. Nie mogąc takich incydentów „tolerować”, poczynając od 15 czerwca 1940 roku wojska sowieckie zajmowały te kraje (tegoż 15 czerwca 1940 roku weszły do Wilna), Republiki formalnie istniały nadal, ale 17 czerwca powołano na Litwie całkowicie zależny od Sowietów „rząd ludowy”, ten „rząd” 14–15 lipca przeprowadził wybory do „sejmu ludowego”, a „sejm” ogłosił 21 lipca Litwę sowiecką republiką, oficjalnie włączoną 3 sierpnia 1940 roku w skład ZSRS.

Okres przejściowy, od momentu wkroczenia wojsk sowieckich po pełną aneksję kraju, trwał ponad miesiąc. W tym okresie w różnym stopniu działały jeszcze struktury niepodległego państwa i właśnie wtedy, 12 lipca 1940 roku, komendant Wileńskiego Okręgu Policji Państwowego Urzędu Bezpieczeństwa (a więc urząd litewski) zlecił „przeprowadzenie rewizji mieszkania i rewizji osobistej, zatrzymanie i postępowanie według danych rewizji” w stosunku do Stefana Kempistego (rys. 2).

1

ORDERIS

1940 m. VII mėn. 12 d. Vilnius.

VALSTYBĖS SAUGUMO POLICIJOS VILNIAUS APYGARDOS VIRŠININKAS
 paveda policijos valdininkui pas. Kempisty Stefan
 s. Jono gimusį 1892 m. VII mėn. 23 d., gyvenantį Vilniaus
 mieste, Teatro g. 2a nr. 4 bt.: padaryti jo buto
 ir asmens kratas, sulaikyti, pasielgti pagal kratos davinius.
(nereikalingus žodžius išbraukti)

APYGARDOS VIRŠININKAS

Rysunek 2: Polecenie rewizji; (źródło: [Archiwum b. KGB](#)).

Tłumaczenie dokumentu. Polecenie / rok 1940 m. VII dzień 12
 Vilnius – Komendant Okręgu Wileńskiego Policji Państwowego
 Urzędu Bezpieczeństwa poleca funkcjonariuszowi policji, by u Kem-
 pisty Stefan s. Jono, urodzonego w 1892 roku, mies. VII, d. 23,
 zamieszkałego Vilnius ul. Teatro dom 2a m. 4, przeprowadzić re-
 wizję w jego mieszkaniu i rewizję osobistą, zatrzymać i postąpić
 zgodnie z wynikami rewizji – Komendant Okręgu.

Protokół tej rewizji (kserokopia w moim posiadaniu) stwierdzał⁴:

12 lipca 1940 roku ja, Vladas Raižys, funkcjonariusz Okręgu
 Wileńskiego Policji Bezpieczeństwa Państwowego, w opar-
 ciu o artykuły KK 357–359. 361 i 363–366, przybyłem wraz
 z Povilasem Černiusem (zam. Wilno, Žemaites 1/5) i Jona-
 sem Bartkusem (zam. Wilno, Konarskiego 25) do mieszka-
 nia Stefana Kempistego w celu znalezienia i konfiskaty niele-
 galnej literatury antypaństwowej oraz broni. Przedstawiłem
 Stefanowi Kempistemu cel przybycia oraz zażądałem wy-
 dania nielegalnej literatury antypaństwowej oraz broni, ten
 jednak oświadczył, że żadnej nielegalnej literatury antypań-
 stwowej ani żadnej broni nie posiada. Nie ufając jego sło-
 wom dokonałem w zamieszkałych przez niego pokojach oraz
 należących do niego pomieszczeniach szczegółowej rewizji.

⁴Z litewskiego przełożył dr Tomasz Błaszczak, któremu wyrażam za to podzię-
 kowanie.

Jednak w czasie rewizji niczego podejrzanego nie znalazłem. Została również wykonana rewizja osobista. W czasie rewizji niczego nie zarekwirovano, nie zniszczono, nikt nie zginął.

4. Mimo że rewizja nie dostarczyła żadnych danych, nastąpiło zatrzymanie Kempistego i osadzenie go w więzieniu na Łukiszkach, a następnie pierwsze przesłuchanie (kserokopia w moim posiadaniu).

O tym, że były to działania litewskich jeszcze wtedy władz, świadczy okoliczność, że cytowane pierwsze dokumenty w jego sprawie były zapisane na litewskich formularzach i w języku litewskim przez funkcjonariuszy noszących litewskie nazwiska.

Oficjalne postanowienie zatrzymania „podejrzanego o działalność antypaństwową” nosi datę 22 lipca 1940 roku i z tego też dnia pochodzi obszerniejszy protokół jego przesłuchania (kserokopia w moim posiadaniu). Też jeszcze w języku litewskim. Nie zawiera on niczego interesującego. Śledczy Aleksas Babravičius najwyraźniej chciał go bliżej poznać, więc prof. Kempisty relacjonował swój życiorys. Oto istotny fragment tego przesłuchania:

W 1901 roku wstąpił do gimnazjum, a w 1902 roku przeszedł do szkoły handlowej w Lublinie, którą ukończył w 1909 roku. Studiował w latach 1909–1911 w Paryżu na Wydziale Przyrodniczo-Matematycznym i otrzymał tytuł licencjata. W 1912 roku zdał maturę w Woroneżu, a w 1913 roku egzamin gimnazjalny z matematyki i powrócił do Warszawy. W 1915 roku przeniósł się do Krakowa i wstąpił na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu. W 1917 roku powrócił do Warszawy i był nauczycielem gimnazjalnym do 1919 roku. W tym roku otrzymał nominację do Politechniki Warszawskiej, ponieważ w 1918 roku otrzymał doktorat na Uniwersytecie Krakowskim. W lipcu 1920 roku wstąpił jako ochotnik do pułku łączności, był szeregowym, brał udział w walkach z armią sowiecką koło Modlina, gdzie zakładał linię telefoniczną do Wyszohrodu. Zwolniony we wrześniu 1920 roku wrócił na Politechnikę i w tymże roku został zaproszony na Wydział Matematyki jako zastępca profesora. W 1924 roku obronił dysertację i został docentem, a w 1925 roku profesorem nadzwyczajnym na Uniwersytecie Wileńskim. W 1937 roku został profesorem i wykładał do grudnia 1939 roku, kiedy Uniwersytet został zamknięty, a on zwolniony. Do żadnych politycznych organizacji nie należał. Zajmował się tylko

nauką. Działaczy znał z prasy. Gdzie mieszka gen. Skwarzyński nie wie. Przeczytano na głos i przetłumaczono na język polski.

Na tym kończą się dokumenty w języku litewskim i nazwiska litewskie, a zaczynają dokumenty w języku rosyjskim i nazwiska rosyjskie. Na Łukiszkach skończył się okres przejściowy, ale sytuacji Kempistego to nie zmieniło. Sowieci przejęli aresztanta i zaczęli swoje przesłuchania, dokładniejsze i bardziej wnikliwe. Pierwszy protokół przesłuchania w języku rosyjskim nosi datę 20 lipca 1940 roku (niezgodność dat 20 lipca dla przesłuchania sowieckiego i 22 lipca dla przesłuchania litewskiego świadczy zapewne o zamieszczeniu okresu przejściowego). Po dokładnym zapisaniu danych osobowych następują pytania przesłuchującego i odpowiedzi przesłuchiwanego (oznaczane P i O, odpowiednio; w moim posiadaniu sporządzone przeze mnie ręczne odpisy dokumentów sowieckich; przekład własny)).

P: *Gdzie mieszkaliście i czym się zajmowaliście?*

O: *Od grudnia 1939 roku pracowałem w domu i pisałem prace.*

P: *Co wam wiadomo o sytuacji politycznej w Wilnie?*

O: *Wiem, że był tu OZON, Stronictwo Narodowe i Polska Partia Socjalistyczna, ale ich członków nie znam.*

P: *Co wiecie o organizacji „Żelazna Gwardia”?*

O: *Pierwszy raz o niej słyszę.*

Drugi i ostatni protokół przesłuchania w języku rosyjskim nosi datę 1 sierpnia 1940 roku.

P: *Gdzie służyliście w armii w 1920 roku?*

O: *W Modlinie. (...)*

P: *Do jakiej organizacji politycznej należeliście?*

O: *Do żadnej. (...)*

Ale dodaje:

Należałem do organizacji popierającej OZON. Jej członkami byli: ks. Bujnicki – rektor, Staniewicz Wiktor prof., Jakobicki prof., Swianiewicz prof., Jaworski prof., Zaniewski doc.

P: *Kogo znacie z polskich oficerów w Wilnie?*

O: *Ci, których znałem, wszyscy są teraz w niewoli. (...)*

Oba te przesłuchania świadczą, że Sowietom też niczego konkretnego przeciwko Kempistemu nie mieli, ale nie mieli też zwyczaju wypuszczać z więzień ludzi, którzy już tam byli. Zresztą sowieckie porządki też były nacechowane dużą wrogością do Polaków, których wkrótce aresztowano około tysiąca, osadzając ich właśnie w Łukiszkach, a kilkadziesiąt tysięcy deportowano.

5. Więcej przesłuchań nie było, następny bowiem dokument jest już protokołem oględzin ciała Stefana Kempistego, który „zakończył życie samobójstwem przez powieszenie 3 sierpnia 1940 roku o godzinie 17 minut 30”.

Protokół stwierdza co następuje:

na całej powierzchni ciała nie stwierdzono ran ani oznak pobicia. Powieszenie nastąpiło na rurze grzewczej, na sznurze wykonanym z dwóch pończoch. Ślady powieszenia występują wokół szyi z wyjściem z tyłu szczęki i uszu. Za prawym uchem znaleziono wgniecenie. Sznur z węzłem znajdującym się na szyi odpowiadał bruździe wisielczej, podobnie jak wgniecenie za prawym uchem. Ciało znaleziono w celi 222 w prawym kącie przy wejściu obok kaloryfera. Ciało było skurczone (kolana stały na podłodze, a głowa opierała się o ścianę). Sznur, na którym wisiał, został odcięty przez nadzorcę 2. korpusu w obecności naczelnika więzienia (...). Oględziny rozpoczęto o godz. 22 min. 15 3 sierpnia, a zakończono o godz. 23 3 sierpnia.(...)

Protokół budzi wątpliwości i nasuwa szereg pytań. Więzienia litewskie były pełne, a sowieckie, w szczególności Łukiszki, przepełnione, natomiast z protokołu zdaje się wynikać, że prof. Kempisty był w celi sam. Dlaczego był sam, skoro podejrzenia były niekonkretne, a w konsekwencji chyba mało ważne? Dalej, skąd w celi pończochy, zapewne damskie? Przecież przed wejściem do celi zabierano paski, sznurówki i inne przedmioty mogące umożliwić samobójstwo, a ponadto był gorący lipiec i mężczyźni pończoch nie nosili. I wreszcie, skoro kolana „stały na podłodze”, to ciało nie wisiało, co musiałoby oznaczać załamanie psychiczne i niezwyklej determinację ofiary do rozstania się z życiem, a na to nic nie wskazywało.

Wątpliwości te nakazują duży krytycyzm w stosunku do oficjalnej wersji samobójstwa.

Następne cztery dokumenty, to protokoły przesłuchań nadzorców więziennych Minsutowicza i Kuźniewicza, raport do naczelnika pionu śledczego i postanowienie o przerwaniu śledztwa.

Minsutowicz zeznał:

Była 17.10. Robiłem obchód cel patrząc, który aresztowany co robił. Kempisty chodził założywszy ręce z tyłu. Następnie poszedłem na trzecie piętro, bo i tam były cele, które nadzorowałem. Kiedy wróciłem z trzeciego piętra (to było 17.20 lub 17.25), zajrzałem do celi 222, żeby powiedzieć aresztowanemu, żeby wyniósł miskę. On już wisiał na rurze grzewczej. (...)

P: Czy upewniliście się o jego śmierci?

O: (...) Przestraszyłem się, zamknąłem celę na klucz i pobiegłem złożyć raport starszemu nadzorcy Kuźniewiczowi. (...)

P: Czy Kempisty był awanturującym się więźniem?

O: Nie, to był człowiek spokojny.

Kuźminowicz zeznał:

Wróciłem z obiadu o 3 po południu, usiadłem za stołem i zacząłem pracować. O 17.30 przybiegł do mnie nadzorca Minsutowicz i zameldował, że w celi 222 zaszło samobójstwo. Pobiegłem, zobaczyłem co się stało i zadzwoniłem do naczelnika więzienia do domu. (...) Kiedy naczelnik więzienia przyszedł, to kazał odciąć sznur.

P: Kiedy szliście na obiad, to Kempisty żył?

O: Rano, kiedy obchodziłem cele, Kempisty żył. (...)

P: Czy upewniliście się o śmierci Kempistego, kiedy weszliście do celi?

O: Nie, straciłem głowę i pobiegłem zatelefonować do naczelnika więzienia.

Z raportu:

Zbadawszy miejsce, gdzie zaszło samobójstwo i przesłuchawszy nadzorców Minsutowicza i Kuźminowicza (...) meldując następująco: Wymienieni nadzorcy i administracja więzienia, za wyjątkiem naczelnika (był w domu (...)), stracili głowę i nie zastosowali środków dla uratowania życia aresztowanego Kempistego (sznur został odcięty dopiero po przyjeździe naczelnika). Ten fakt mówi o słabej dyscyplinie i słabej znajomości swoich obowiązków przez personel więzienia, który miał możliwość (przede wszystkim nadzorcy) uratować życie aresztowanego Kempistego. Nadzorców pouczyłem.

W ślad za tym nastąpiło przerwanie śledztwa nr 63 przeciwko Kempistemu.

Ale to nie koniec sprawy, rodzina bowiem nie została powiadomiona o śmierci profesora iteczka zawiera dalsze materiały. Zaniepokojona żona napisała mianowicie 14 stycznia 1941 roku (później data została poprawiona na 5 luty 1941 roku; tekst po rosyjsku) list zaadresowany: „Towarzysz Beria, Narodowy Komisarz Spraw Wewnętrznych, Moskwa” (koperta znajduje się w teczce), w którym prosi o uwolnienie męża. W moim przekładzie:

Zwracam się do Was, Towarzyszu Komisarzu, z gorącą prośbą. Mój mąż, Stefan Iwanowicz Kempisty, profesor matematyki byłego polskiego uniwersytetu w Wilnie, został aresztowany pół roku temu. (...)

12 lipca 1940 roku miejscowe władze w Wilnie aresztowały mego męża. (...) Rewizja osobista i [rewizja] przeprowadzona w mieszkaniu nie znalazła niczego obciążającego; była przeprowadzona przez urzędników litewskich. Ponieważ jedynym zarzutem, jaki można było postawić mojemu mężowi, było to, że był profesorem polskiego uniwersytetu w Wilnie, miałam zasadną nadzieję, że z chwilą przejęcia władzy przez rząd sowiecki, mój mąż zostanie zwolniony.

Mój mąż był profesorem matematyki (...) stał z boku wszelkich tarć politycznych (...) O osiągnięciach mojego męża może zaświadczyć prof. Łuzin⁵ w Moskwie, prof. Me(...) ⁶

⁵Prof. Nikołaj Łuzin (1883–1950) był wybitnym matematykiem moskiewskim, członkiem Akademii Nauk ZSRS, ale wtedy znajdował się w niełasce (v. [3] oraz [4]).

⁶Nazwisko nieczytelne.

i Bari⁷. (...)

Zwolniony od grudnia 1939 roku i pozbawiony wstępu na Uniwersytet, mój mąż oddał się pracy w tzw. Grupie Uniwersyteckiej Polskiej Sekcji Pomocy przy Litewskim Czerwonym Krzyżu, gdzie zajmował się wyłącznie zaopatrywaniem w materialną pomoc byłych pracowników polskiego uniwersytetu. (...) mój mąż nie był oficerem, a prostym szeregowcem rezerwy i w czas wojny nie był wezwany do armii. (...)

Jestem całkowicie przekonana, że mój mąż został zatrzymany omyłkowo. Błagam o jego zwolnienie. (...)

Eugenia Kempisty

List żony prof. Kempistego też wskazuje na inicjatywę litewską, aresztowanie zostało bowiem „przeprowadzone przez urzędników litewskich” i stało się to przed „przejęciem władzy przez rząd sowiecki”. Nie mógł to być wybieg taktyczny pani Eugenii, fakty można bowiem było łatwo sprawdzić, pozwalało natomiast władzom sowieckim wyjść z tej sprawy z twarzą. I taka próba została podjęta, mimo bowiem niepełnego adresu list żony prof. Kempistego dotarł do centrali NKWD, która 10 lutego 1941 roku zażądała przesłania wszystkich dokumentów. Ale było za późno ...

Ostatnim dokumentem w teczce jest odręczna kartka z 17 lutego 1941 roku nakazująca „poinformować żonę aresztowanego, że zmarł on w więzieniu. Zaświadczenie o śmierci wręczyć przez milicję”.

Bibliografia

- [1] Archiwum b. KGB. Teczka osobowa Stefana Kempistego. F.K1, Ap. 58, B.29195/3, 1940.
- [2] T. Czeżowski. Wspomnienia (Zapiski do autobiografii). *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 52.4:451–456, 1989.
- [3] R. Duda. Sprawa akademika Łuzina. *Wiadomości Matematyczne*, 37: 27–46, 2001. doi: [10.14708/wm.v37i01.4874](https://doi.org/10.14708/wm.v37i01.4874) MR 1889869 Zbl 1242.01032
- [4] R. Duda. Jeszcze o sprawie akademika Łuzina. *Wiadomości Matematyczne*, 40:129–138, 2004. doi: [10.14708/wm.v40i01.4979](https://doi.org/10.14708/wm.v40i01.4979); MR 2337178 Zbl 1215.01031

⁷Nina Bari (1901–1961) była wyróżniającym się członkiem moskiewskiej szkoły matematycznej.

- [5] L. Jeśmanowicz. Wspomnienia o matematykach wileńskich. *Wiadomości Matematyczne*, 12.2:309–319, 1971. doi: [10.14708/wm.v12i2.2032](https://doi.org/10.14708/wm.v12i2.2032)
- [6] I. Józwik, L. Maligranda, and M. E. Terepeta. Stefan Kempisty (1892–1940). *Antiquitates Mathematicae*, 11:44p., 2017. ISSN 2353-8813. doi: [10.14708/am.v11i0.1247](https://doi.org/10.14708/am.v11i0.1247) URL <http://wydawnictwa.ptm.org.pl/index.php/antiquitates-mathematicae/article/view/1247>.

Occupation of Vilnius and Kempiste’s death.

Roman Duda

Abstract. Stefan Kempisty, born on 23 July 1892 in Zamość, after completing merchants’ school in Lublin, studied 1909–1911 mathematics in Paris. Family moved 1911 to Russia, where Kempisty passed some exams, and then continued studies in Cracow and Warsaw. After receiving Ph.D. in Cracow in 1919, he worked shortly in Warsaw polytechnic, but in 1920 he accepted an invitation to become a deputy professor in Vilnius. After habilitation 1924 in Warsaw university, he was promoted to the rank of extraordinary professor and 1937 to that of ordinary professor. Interested mainly in the theory of real functions, he published around 30 papers and promoted 1 doctor (M. Krzyżański). The end of his life was tragic: arrested by the Lithuanian security police on 11 July 1940, he died on 3 August 1940 in a Soviet prison in Vilnius (official version: suicide).

2010 *Klasyfikacja tematyczna AMS (2010)*: 01A60; 01A73.

Słowa kluczowe: mathematics, mathematician, biogram, history of mathematics, Vilnius, Kaunas.

ROMAN DUDA
WROCLAW UNIVERSITY
INSTITUTE OF MATHEMATICS
PLAC GRUNWALDZKI 2/4, PL-50-384 WROCLAW
E-mail: romanduda@poczta.onet.pl
Communicated by: Krzysztof Szajowski

(Zgłoszona: 31th of October 2017; Wersja końcowa: 31th of December 2017)